

KOMMUNISMENS JUBILERANDE MANIFEST

FREDRIK ERIXON

Det Kommunistiska manifestet 150-årsjubilerar. Frågan är om det finns andra skäl än historiska för att uppmärksamma vad Marx och Engels tänkt och skrev när industrialismen ännu befann sig i sin vagga? Skulle ens Karl Marx kalla sig marxist idag?

I en artikel på *Aftonbladets* kultursida för några månader sedan, frågar sig Göran Greider och Tor Wennerberg: "Vad är brottet att råna en bank i jämförelse med brottet att grunda en bank?". Ytligt medvetna om frågans olustiga innehåll harklar sig författarna lite nervöst. De efterföljande meningarna stakar sig en aning. Det som borde slutat med en entusiastisk revolutionsapell, landar blott i vad som på sin höjd kan kallas skönmässig empiri.

Men att de menar allvar råder det inga tvivel om.

Artikeln inramning är 150-årsjubileet av Karl Marx och Friedrich Engels *Kommunistiska manifestet* och inspirerad av Bertolt Brecht (som är upphovsmannen till den inledande frågan) ser Greider och Wennerberg

FREDRIK ERIXON är *Svensk Tidskrifts* redaktionssekreterare.

hur manifestet idag kliver fram i ett "nästan messianskt ljus."

Inte mer än så, blygsamt nog bara nästan. Men ljuset är i alla fall "messianskt".

Den amerikanske skribenten John Cassidy är lite mer försiktig med orden. I ett höstnummer förra året av tidskriften *The New Yorker* publicerades en minst sagt omtalad artikel av honom (översatt till svenska i år av vänstertidskriften *Arena*), i vilken manifestet behandlas, om inte lika kärleksfullt som av Greider och Wennerberg så i alla fall ömt.

Student of capitalism

Men Cassidys känslor har inte förlöst av någon blind tro på Marx och Engels kommunism. Tvärtom betackar han sig snabbt från den. "Marx was a student of capitalism, and that is how he should be judged", skriver Cassidy istället sammanfattande om Marx och manifestets värde.

Och visst, jag ställer mig själv frå-

gan: vem har egentligen rätt? Greider och Wennerberg eller Cassidy? Var Marx och Engels omedvetet producer av ett messianskt ljus och manifestet deras reflektor? Eller var de blott förutseende och begåvade studenter som tenterade av kapitalismen i *Kommunistiska manifestet* och andra böcker? Drömmare eller kyliga iakttagare?

Kanske varken eller? Kanske både och?

Frågorna har som i andra hermeneutiska sammanhang inga givna svar utan bestäms av vem som tolkar, vem som försöker sig på den lika fascinerande som svåra konsten att läsa en text utifrån dess samtids förutsättningar och inte tolka in de stämningar som påverkar vår egen tid. Det kan vara värt att påverka när Marx och manifestet är upprinnelsen till artikeln. Litteraturen av de närmast nervöst laddade Marx-exegetikerna samlar så många titlar att det är alltid någon som blir trampad på tårna.

Alternativen är alltså många och vi

kan inte bara ringa in två fält i den debatt som förts om Marx och manifestet. Att fullblodsrevolutionärer dragit andra slutsatser än light-kommunisterna i Greiders sällskap och medelklassliberaler från USA faller sig rätt naturligt.

Men, trots detta fångar tolkningarna den debatt som förts om Marx och manifestet sedan Sovjetväldet föll, då en mer rimlig diskussion kunnat föras både av anhängare och kritiker. På den ena sidan ser vi svältfödda ideologer som haft svårt att hantera en snabbt föränderlig omvärld och som sökt tröst i ett principfast evangelium. Poeter och kulturskribenter som dubbat sig själva till intellektuella riddare i en tid som enligt dem bara är ett dåligt avtryck av pragmatism.

Makt och relationer

På den andra sidan finns personer som både förstår och i grunden uppskattar kapitalismen. Men som missnöjda med dagens själlösa nationalökonomi – det ämne som enligt Marx avslöjar bourgeoisins inre hemligheter – sökt sig längre tillbaka i biblioteksluntorna med ekonomisk idéhistoria för att få kunskap om ekonomiska sammanhang. Och där funnit texter om kanske det allra viktigaste i ämnet, makt och maktrelationer. Som funnit Marx och manifestet.

Kommunistiska manifestet skrevs i en minst sagt stökig tid. På kontinenten hade olika revolutioner startats, men de hade slagits ner eller gått under av sig själva. Samma år som ma-

nifestet författades, år 1848, genomlevde Europa de stora revolutionerna under 1800-talet. Paris, Neapel, Milano, Rom, Berlin, Wien, Budapest – hela Europa stod i lågor. Marx och Engels visste naturligtvis om detta. Marx själv kom till Paris strax efter revolutionen brutit ut i februari och kunde påverka händelserna i Presussen från sin position som redaktör på den Kölnbaserade tidningen *Nueu Rheinische Zeitung*. Till sammans med den evige följeslagaren Engels hade Marx också dokumenterat sviterna av 1830-års revolutioner.

Men det omvända gällde inte. Få revolutionärer kände till manifestet, revolutionen hade ännu inte dokumenterat kommunismen.

Överhuvudtaget var det få som visste vad kommunismen var, ännu färre som bekände sig till den. Marx och Engels uppdrag, som de fick av Kommunisternas förbund, var ju att bryta upp den trånga offentligheten och sprida kommunismen. Kort och gott att manifestera. Ty kommunismen hade ju, som manifestet uttrycker det, betraktats som ett spöke och jagats bort av alla. Av påvar, av tsarer. Av franska liberaler som Guizot, av österrikiska statsmän som Metternich.

Manifestet är dock inget vanligt partiprogram och uppfattades heller inte så av omgivningen. Det lyfter förvisso fram principer och visar på kommunismens dagordning, men i hög grad är skriften ett tidsavtryck, en vittnesbörd om industrikapitalismen. Genren är kännetecknande för

Marx. Större delen av hans litteratur handlar inte om kommunismen, utan just om kapitalismen. Det är Marx stora ämne. För honom lika fascinerande som skrämmande.

Primus motor

Kritiken mot kapitalismen, och några handplockade former av socialismen (exempelvis Joseph Proudhons borgerliga socialism) som manifestet bjuder på, saknar varken eggande passion eller nyktert förnuft. Men den är i grunden mycket enkel: Kapitalismen har inte uppvärderat betydelsen av klasskampen, den av systemet givna konflikten mellan arbete och kapital, samhället primus motor.

För Marx och Engels var klasskampen ingen illusion. Ett samband var oomtvistligt, och allom giltigt: De som äger produktionsmedlen har makten i samhället. De kan diktera villkoren för produktionen, de vet att bestämma politikens former och innehåll. Och i manifestets samtid, i romantikens sista varvtag, låg denna makt i händerna på kapitalet. Denna klass hade söndrat den feodala ekonomin och tagit makten i från den jordägande aristokratin.

Bourgeoisin hade gjort revolution mot den samhällsklass som varken lät rättvisan eller penningen styra.

Bourgeoisin hade vunnit medeltidens klasskamp.

Men i den nya tiden gällde andra strider. Kapitalet förde nu istället en kamp mot arbetarna. Borgarklassen tog allt mervärde från produktionen, framför allt från den framväxande för

dustriproduktionen, och gav på sin höjd svältlöner till sina anställda. De sög ut en samhällsklass som inte satt på några ekonomiska värden alls. De lät arbetarna skambudskonkurrera med varandra och visade ingen större känsla för humanistiska principer. Arbetare bröts ned och dog i produktionen, men kapitalet vek inte en tum. Avkastningen och den egna kapitalackumuleringen var det viktigaste. Andra hänsyn kunde inte tas. Utgången av detta var att hela arbetarklassen inte kunde känna någon naturlig hemortsrätt i ett samhälle som förbehöll delaktigheten till de besuttna. Proletärerna alienerades, för att använda ett psykologiskt uttryck som den unge Marx hämtade från Hegel.

Betydelsen av delaktighet

Vid alienationen bör vi dröja kvar en stund. Mot detta resonemang, denna maktanalys, kan en rad invändningar resas. Men oavsett dessa finns det ändå en poäng i Marx och Engels rader. Och den poängen är att de visar på betydelsen av att kunna känna sig delaktig i samhället. De visar på faran med en stor grupp människor som står utanför samhällsgemenskapen och som saknar egna ekonomiska medel för att kunna påverka sin egen tillvaro. Som kort och gott saknar känslan av egenmakt.

Men, manifestet brister på avgörande punkter i denna delaktighetsdiskurs. Med några snabba penndrag stryker Marx och Engels över den betydelse som icke-ekonomiska relationer och värdeföreställningar har

för just delaktighetskänslan. Istället bygger de en modell av människan som överbelastas av timliga, ekonomiska intressen.

Från att ha varit noggranna iakttagare blir Marx och Engels koreografer. De regisserar historiska scener och skriver en i många stycken fiktiv berättelse. Den empiriska studien blir en novell.

Dagens marxister diskuterar gärna manifestets betydelse idag utifrån något slags maktanalys. Problemet i deras analyser är dock att deras reso-

” För Marx och Engels var klasskampen ingen illusion. Ett samband var oomtvistligt, och allom giltigt: De som äger produktionsmedlen har makten i samhället. De kan diktera villkoren för produktionen, de vet att bestämma politikens former och innehåll.

”
nemang fortfarande styrs av förhållandena på 1800-talet. Visst var makten och delaktigheten då plågsamt låg för de allra flesta människorna och visst kan vi tala om en skev maktrelation mellan kapitalister och proletärer. Men utvecklingen sedan dess har ju gjort att de ekonomiska betingelserna för delaktighet förändrats radi-

kalt med de kapitalistiska ländernas välståndsutveckling.

Dessutom har ju det maktförhållande som är det mest fundamentala enligt marxisterna – relationen mellan arbete och kapital – förändras avsevärt.

Egenföretagandet har idag en betydligt viktigare roll i produktionen, det kan den enklaste nationalekonom bevittna. Och det viktigaste produktionsmedlet är idag, och kommer i än högre grad framöver att bli, kunskap. Och vem äger den? Jo, arbetarna själva. Detta, och mycket mer därtill, kastar om rangordningarna i Marx och Engels världsbild och gör den enligt författarnas egna sätt att betrakta omvärlden obrukbar.

Om en flyktig iakttagelse av samhället blottade detta ogynnsamma maktförhållande mellan arbete och kapital, för att gå tillbaka till 1800-talet och manifestets samtid, föll det sig naturligt för Marx och Engels – framför allt Marx, som senare fortsatte sina studier av den kapitalägande klassen i bokserien *Kapitalet* – att försöka krypa under skinnet på kapitalet. De dissekerade borgerlighetens salvesfulla ordningar och fann hur dess dygder var hårt knutna till just penningen, och allra mest den egna tillväxten av den. Alla former av relationer reducerades av bourgeoisin till simpla transaktioner, till debet och kredit. En moral a la Joakim von Anka.

Med några snitt från Ockhams berömda rakkniv beskar borgerlighetens dygder som förlöstes av högre vär-

den, av själsliga förhållanden, och kvar blev blott egenintresset. Den nakna och själviska egoismen. Vi låter Marx och Engels själva få tala:

”Bourgeoisin har överallt, där den kommit till makten, förstört alla feodala, patriarkaliska och idylliska förhållanden. Den har obarmhärtigt slitit sönder de brokiga feodalband, som band samman människorna med deras naturliga ledare, och icke kvarlämnat några andra band mellan människa och människa än det nakna intresset, det känslolösa 'kontant betalning'. Den har dränkt det fromma svärmeriets heliga rysning, den ridderliga hänförelsen och det spetsborgerliga vemodet i den egoistiska beräkningens kalla isvatten. Den har upplöst den personliga värdigheten i bytesvärdet och i stället för de otaliga lagstadgade och välförtjänta friheterna satt den samvetslösa handelsfriheten allena. Den har, kort och gott, i stället för den utsugning som dolt sig i politiska och religiösa illusioner satt den öppna, skamlösa, direkta, torra utsugningen.”

Motsägelser

Manifestet talar rafflande. Och förbryllande. I dessa meningar möter vi å ena sidan den klassiska marxistiska kritiken av kapitalismen, den kritik som med teorin om bas och överbyggnad som utgångspunkt berättar hur kapitalismens materiella ordningar skapar en makt av nakna egenintressen, en makt som skamlöst suger ut arbetarna. Å andra sidan berättar

Marx och Engels också om tiden före kapitalets makt, då samhället bands samman med sina ”naturliga ledare”, då förhållandena människor emellan var ”patriarkaliska och idylliska”.

Mot bakgrund av den ”intresseteori” som Marx och Engels senare i livet förklarade mänskligt beteende med är den illa dolda förtjusningen över den medeltida feodalismens ideal märkligt. Men texten skall naturligtvis inte ses som ett svärmeri för den feodala aristokratin. Vad Marx och Engels säger är att innan det borgerliga samhällets ordning styrdes makten av andra värden än penningen och syftet med de mentalhistoriska stavelserna är troligtvis att försöka visa på en kontinuitet i kapitalets agerande. Egenintresse mot dygder då. Egenintresse mot dygder nu.

Samma process då som nu.

Historien tycks gå igen.

Låt vara att rollbesättningen och rekvisitan är en annan: Först med värja och kalk mot jordägande aristokrater, sedan med maskiner och kapital mot utsugna arbetare.

I manifestet och i Marx övriga skrifter har det vänts ut och in på just brottet mellan den feodala aristokratin och bourgeoisins tidsepoker. Marx stora intresse är ju att fånga förändringsprocesser.

Syftet med dessa historiska avhandlingar har varit just att visa på ett tidsbrott, en snabb förskjutning i ekonomisk makt. Då pendeln i historien slagit över från den ena sidan till den andra. Då tes har besegrats av sin antites. Dessa förskjutningar ingår i den

dialektiska historieteori som Marx – lärjunge till Hegel – blev en ömsom livlig, ömsom tvivlande förespråkare för och den ger manifestets empiriska skrivningar om historia och framtid en teoretisk inramning.

Materialism

Men det är inte bara dialektiken som utmärker Marx och Engels historielära. Redan i inledningsfrasen anmäler sig en minst lika viktig tankefigur – materialismen, teorin att historien styrs av materiella ordningar, den kraftkälla som i Marx och Engels form styr dialektiken och som distanserar dem från Hegels världsande. Denna historiska materialism, som Marx och Engels alls inte var de första att lansera men som ändå blivit teorins ikoner, har vållat huvudbry för många historiker och filosofer. Och orsaken till det är lika enkel som ofrånkomlig – Marx och Engels veckade själva sina pannor inför denna lära.

Bara det varnar för att ämnet kräver en varsam hantering.

Men inte nog med det. Den som vill studera Marx och Engels historiska materialism stöter också på problemet att ingen av dem ger läran en grundlig teoretisk framställning. Allra minst i Kommunistiska manifestet, som bara bjuder på en stiliserad popversion. Exegetikern får därför bläddra igenom den övriga litteraturen, men det äventyret ger heller inga ledtrådar. Orkar man sig igenom Marx litteratur innan manifestet möter man bara ämnet i upplöst form.

Teorierna utgör brottstycken, resonemangen är fragmentariska. Fortsätter man sedan med den äldre Marxtas den historiska materialismen för given. Den bästa framställningen finns att hämta i inledningen till *Den tyska ideologin*, som Marx och Engels skrev år 1848 men aldrig gav ut. Där finner vi också länge dolda nyanser.

Marx hade börjat med en rätt enkel version av den historiska materialismen, i vilken produktionen av "mat och dryck, kläder och bostad" var utgångspunkten. Alla andra behov, alla andra jordiska önskningar, var underordnade. Släktskapet mellan Marx och den tyske filosofen Ludwig Feuerbach, som en aning tillspetsat beskrev materialismen med uttrycket

"Människan är vad hon äter.", uppfattades vara tydligt.

Att Marx inspirerades av Feuerbachs reduktionism är knappast ett kontroversiellt påstående. Men vad som är viktigare är att Marx efter ett tag avskrev värdet på Feuerbach teser – vilket uttryckligen gjordes i ett manuskript som Engels fann efter Marx död och som 1888 publicerade med titeln *Feuerbachteserna* – och författade en ny konstitution för den historiska materialismen.

Texten lades ut av Marx och Engels i *Den tyska ideologin*, en av seklets stora uppgörelser med de inflytelserika unghegelianerna, och det finns två nyckelord i deras historielära att lägga på minnet: Produktiv-

krafter, de materiella och immateriella faktorer som direkt styr produktionen, och produktionsförhållanden, den samhällsform som produktionen sker i.

Vetenskaplighet och empiri

Att samspelet mellan dessa två styr produktionen, faller sig rätt naturligt i Marx och Engels idévärld. Men denna produktionsprocess var också något mer. Den sades vara objektiv och överindividuell, utom räckhåll för människorna. Samspelets krafter var så starka att de drog spåren som historien skulle följa.

Marx och Engels historiska materialism imponerade på många. Dess vetenskaplighet, den manifesterade

